

■ Ivan LEFKOVITS (ed.)

Žiji se svou minulostí. Vzpomínky těch, kdo přežili holocaust

Oikoymenh, Praha 2017, 987 s.

(15 samostatných sešitů vzpomínek a jeden sešit úvodní v kartonovém pouzdře)

Nakladatelství Oikoymenh, publikující od devadesátých let 20. století odbornou filozofickou a teologickou literaturu, z této své tradice v loňském roce vybočilo a mimo zavedené ediční řady připravilo k vydání český překlad vzpomínek sedmnácti lidí, kteří přežili holocaust. Německý originál vyšel v roce 2016 v nakladatelství Suhrkamp.

Historie tohoto vzpomínkového souboru se začala psát už v roce 1995. Bývalý osvětimský vězeň Gábor Hirsch tehdy inicioval pravidelná setkávání pamětníků, kteří v té době žili ve Švýcarsku. Skupina se o dva roky později etablovala jako Kontaktstätt für Überlebende des Holocaustu). Jeho členové se rozhodli vyslyšet výzvu židovského spisovatele a nositele Nobelovy ceny za mír Elie Wiesela ke shromažďování dosud nezveřejněných svědectví v rámci celosvětové sbírky vzpomínek na holocaust a za podpory švýcarské vlády, dalších institucí a osob (příbuzných, historiků, studentů historie, redaktorů) se pustili do sepisování svých vlastních osudů. Realizaci projektu sdružení pověřilo jednoho z členů svého předsednictva, prof. Ivana Lefkovitse. Takřka „za pět minut dvanáct“ vzniklo v průběhu dvaceti let celkem sedmáct různorodých,

velmi osobních textů, jejichž hlavním pojítkem, pomineme-li přímou zkušenost holocaustu, je Švýcarsko jako nový domov jednotlivých protagonistů.

Písemných i jiných záznamů osudů lidí, kteří přežili holocaust, existuje nespočet. Nabízí se proto otázka, čím je tento soubor mimořádný. Velkým plusem je bezpochyby srozumitelnost a uchopitelnost příběhů, jež však zároveň společně vytvářejí jednotný a provázaný celek. Tuto skutečnost podtrhuje také forma vydání celého souboru, který tvoří celkem 16 útulých sešitů (úvodní sešit a 15 sešitů s příběhy, přičemž sešity č. 10 a 15 obsahují každý po dvou kratších příbězích) vložených do kartonové kazety. Tato podoba publikace dává vyniknout každému jednotlivému osudu a zároveň usnadňuje i manipulaci se souborem. Tím se přímo nabízí další možnosti jeho využití, například učitelé dějepisu při výuce. Především do jejich rukou by měl proto soubor směřovat.

Nelze opomenout velmi kvalitní vydání. Obálky sešitů jakož i kazetu zdobí výřezy z monumentálního obrazového cyklu „Birkenau“ slavného německého malíře Gerharda Richtera, jehož výstava proběhla v loňském roce v Národní galerii v Praze. Inspirací pro tyto abstraktní obrazy byly pro autora autentické fotografie, propašované za války z koncentračních táborů. Richter po setkání s Ivanem Lefkovitem navrhl, že vytvoří obálky pro všechny sešity švýcarského souboru a jednotlivé výřezy také sám každému příběhu přiřadil.

Vyprávěči jsou ženy a muži z Čech, Slovenska, Německa, Polska a Maďarska, kteří holocaust prožili buď jako děti nebo jako velmi mladí lidé. Díky absenci prostorového omezení zprostředkovávají příběhy problematiku holocaustu v širším geografickém kontextu a umožňují tak srovnávat vývoj perzekuce židovského obyvatelstva v různých částech Evropy.

Přesah příběhů je i časový: autoři a autorky vyprávějí nejen o holocaustu, který převrátil naruby jejich život již v dětském věku, nýbrž i o jiných

zlomových okamžicích svého života. Nezřídka proto reflektují politické události a zvraty poválečných evropských dějin (rozdělení světa na Východ a Západ, únor 1948 v Československu, povstání v Maďarsku v roce 1956, Pražské jaro 1968, pád železné opony atd.).

Při vyprávění však pochopitelně dominuje osobní perspektiva. Většina pamětníků se kromě vlastního válečného prožitku věnuje i osudům svých rodinných příslušníků a poválečnému životu: studiu, práci, vztahům atp. Součástí některých příběhů je téma vyrovnání se s vlastní minulostí, případně hledání nové identity. Každý z narátorů zvolil svůj vlastní způsob vyprávění, různé životní etapy jsou akcentovány odlišně, některé příběhy obsahují vsuvky v podobě dokumentů, fotografií, komentářů, drobných historických exkurzů, jiné doplňují doslovy rodinných příslušníků. A při čtení příběhů je také zřejmé, že nevznikaly snadno. Jejich tvůrci nejsou spisovatelé, historici ani novináři. Nejsou vyprávěny ani formou interview. Autoři tak museli často vynaložit mnoho sil. Všechny tyto okolnosti podtrhují silnou autenticitu jednotlivých vyprávění.

To, že první překlad vzpomínek vychází v češtině, má příčinu v československých kořenech realizátora projektu a editora publikace. Ivan Lefkovits se narodil ve slovenském Prešově a po válce žil až do své emigrace v roce 1967 v Praze. Ve „svém“ sešitu s příznačným názvem *Bergen-Belsen. Dokončeno – nedokončeno* reflektuje vedle válečných osudů svého a své rodiny také dlouhý a složitý proces vlastního vyrovnávání se s minulostí. V úvodním sešitu se také zamýšlí nad tím, co může edice přinést českému čtenáři: *Dějiny národa (českého, slovenského) nelze rozvrhnout do pevných obrysů jednotlivých -ismů, dějiny se prolínají, a kdo nepochopí břemeno nacismu, nepochopí úděl komunismu a nepochopí ani šanci současnosti a budoucnosti* (s. 9). A to je jeden z hlavních důvodů, proč by tento soubor neměl uniknout naší pozornosti.

Jiří Plachý

■ Pavel ŽÁČEK (ed.)

Vlasovci v boji za Prahu. Pomoc 1. ruské divize Ozbrojených sil KONR povstale Praze, 5.-9. května 1945
Academia, Praha 2017, 546 s.

K důležitým momentům novodobých českých a slovenských dějin patří konec druhé světové války. V poslední době vyšla celá řada podnětných knih (mj. Jaroslava Čvančary, Tomáše Jakla, Jiřího Padevěta, Jana Němečka ad.), které představují nový pohled na již dříve popsané události nebo rovnou zaplňují dosud „bílá místa“. K nim je možné řadit i účast a podíl tzv. vlasovských jednotek v pražském povstání v prvních dnech května 1945. Těmto aspektům se věnuje tato anotace.

Její autor Pavel Žáček se specializuje na historii nacistických a komunistických bezpečnostních složek, zabývá se rovněž hnutím odboje a odporu v kontextu dějin střední a východní Evropy ve 20. století. Je autorem či spoluautorem více než 120 odborných studií, desítek sborníků, monografií a edic dokumentů. Téma „vlasovců“ mu rozhodně není neznámé. Navazuje na řadu již dříve publikovaných studií v odborných časopisech i na knihu *Prahou pod pancířem vlasovců*. Připomíná a nově doplňuje dnes již klasické práce Stanislava Auského.

V knize sledujeme napínavé okamžiky konce druhé světové války na teritoriu Prahy a blízkého okolí. Zapojení oddílů Ruské osvobozené armády do povstání zahájeného 5. května 1945 je důležitou součástí připomínání výrazných událostí historie. I když se hlavně komunistická historiografie snažila v období po roce 1948 tvrdit leccos v souvislosti s osvobozením ČSR a konstituováním státní moci, podíl vlasovců na dění v Praze a okolí byl natolik výrazný, že ho nešlo šmahem popřít. Svou roli hrál jistě také osud vlasovců, kteří měli tu smůlu, že se ocitli v rukou sovětských vítězů.

Dnes jsme ale v jiné situaci, a můžeme tak se znalostí právě Žáčkem předkládaných (v řadě případů dosud neznámých) dokumentů poznávat dramatickosti doby, odvahu jedněch,

ale i zbabělost a závist druhých. Ze stránek záznamů, hlášení a dobových analýz je patrné, že se netýkaly jen nejvyšších představitelů na obou stranách – velitelství „Bartoš“, A. A. Vlasova nebo velitele 1. pěší divize Ozbrojených sil Výboru pro osvobození národů Ruska (VS KONR) S. K. Buňačenka, ale že zasáhly řadu dnes již neprávem zapomenutých hrdinů českého povstání v závěru války.

Knihu tvoří soubor 904 pečlivě opoznamkovaných dokumentů. Editor zůstává věrný své tradici a k materiálu přistupuje systematicky a velmi důkladně. Nejde tak pouze o výčet aktivit. I když z publikovaných dokumentů lze správně vyvodit, že situace v závěru války na teritoriu širší Prahy zůstávala často dramatická a nepřehledná. Na základě zmíněné edice se nabízí závěr, že vlasovci výrazně přispěli k záchraně hlavního města ČSR a že vlastně až poté přijela sovětská armáda, aby dílo dokončila. Pavel Žáček se samozřejmě zamýšlí také nad tím, zda povstalecké vedení Prahy komunikovalo s vlasovci adekvátně, tedy zda politické a vojenské velení zůstávalo jednotné a myšlenkově konzistentní. Většina dokumentů (sám autor uvádí 87 %) pochází z fondů Vojenského ústředního archivu.

Předložená edice je dosud nejrozsáhlejší a nejpodrobnější soubor dokumentů, které se vztahují k účasti jednotek Vlasovovy armády během pražského povstání. Domní-

vám se, že je v rámci ediční řady 1938–1953 nakladatelství Academia nesmírně přínosným počinem.

Jan Kalous

■ Miriam GEBHARDT

Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung gegen deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs (Když přišli vojáci. Znásilňování německých žen na konci druhé světové války).

Pantheon, München 2016, 353 s.

Masového znásilňování se ke konci druhé světové války dopouštěli pouze vojáci Rudé armády, zatímco u ostatních spojeneckých armád šlo spíše o ojedinelé excesy. Sovětské vojáky vnímali ženy protivníka jako součást bojové kořisti, která jim byla již na počátku přislíbena, a k tomuto jednání byli opakovaně vyzýváni také svými veliteli. Ve srovnání s navoněnými, civilizovanými a celkově atraktivnějšími Američany a Francouzi, kteří navíc mohli nabídnout hedvábné punčošky či tabulku čokolády, byli Rudoarmějci pravým opakem – vyhladovělími rabujícími a páchnoucími muži. Západní osvoboditelé znásilňovat nepotřebovali, zato s těmi východními by žádná žena dobrovolně nešla. V různých obměnách můžeme podobnou interpretaci slyšet jak při přednáškách odborníků, tak při hospodských rozhovorech nadšenců do vojenské historie. Ačkoli na první pohled vypadá celý výklad logicky, nejde o nic jiného než o naprosté zjednodušení a reprodukování těch nejhrubších stereotypů a klišé. Navíc bez opory v podrobnějším historickém výzkumu, jehož je stále žalostný nedostatek.

Podobně stereotypní vnímání znásilnění ovšem není typické pouze pro české prostředí. Kniha renomované německé historičky a spisovatelky Miriam Gebhardt, která se na toto téma zaměřuje, vyvolala před několika lety široký ohlas jak v Německu, tak v zemích bývalých západních okupačních mocností – především ve Spojených státech a Velké Británii. Její závěry byly považovány za šo-

kující, protože zásadním způsobem narušily tradiční příběh založený na jasném rozdělení rolí dobrých a zlých. Veřejnost navíc o opravdovém rozsahu poválečného znásilňování nebyla v podstatě nikdy informována, což pramení z jeho samotné podstaty. Podobně jako ostatní typy násilí je totiž zahaleno neproniknutelným mlčením. Mlčeli jak pachatelé z řad vojáků, tak jejich velitelé a představitelé okupační správy. Stejně jako bezpečnostní složky a justice ve válkou zničeném Německu. A mlčely hlavně samotné oběti – nejdříve z prožitého šoku, neschopnosti o svých zážitcích mluvit. Později v důsledku převládajících společenských předpokladů, morálního ponížení, politické situace, úřední šikany, blahosklonného odškodnění – při stále chybějícím uznání za oběti války. Namísto toho se jim dostávalo spíše urážek, nepochopení a poučování. Nejdříve se mlčelo, později se zapomnělo. Oběti znásilnění se nehodily do dějin ani vítězům, ani poraženým (s. 9–13).

Přitom se oběti znásilnění podle Miriam Gebhardt od podzimu 1944 do ukončení okupace v roce 1955 stalo nejméně 860 tisíc žen a dívek, od dětí až po přestárlé. Započítány jsou přitom v souladu s dobovým vnímáním pouze případy násilného nebo vynuceného pohlavního styku (s. 17–23). Reálný rozsah znásilňování musel být tedy daleko větší, ale nelze jej pro nedostatek pramenů stanovit ani přibližně. Týká se to například ještě více společensky tabuizovaných homosexuálních znásilnění mužů a chlapců, pro která se dochovalo minimum svědectví nebo dokladů. Několikastránková pasáž věnovaná alespoň pár autorkou dohledaným příkladům je proto zásadním přínosem (s. 38–41). Navíc rozkrývá znásilňování jako násilný akt, který je daleko více než se samotným sexuálním uspokojením spojen s nadvládou nad druhým. Ponížení člověka do nástroje vlastního uspokojení je mocenským jednáním, které bylo určováno nejen obrazem nepřítele, ale také dalšími kulturními vzorci. Sověští vojáci si totiž za oběti znásilnění nevybírali

pouze ženy německé národnosti, ale přepadávali již dříve například Polky, stejně jako američtí pěšáci znásilňovali po vylodění Francouzky.

Přesto se motivací sovětských vojáků v poraženém Německu do značné míry stávala ideologicky vyhrocená nenávist, touha po pomstě za nacistické zločiny, zatrpkllost a ponížení tváří v tvář dříve nepoznanému blahobytu a obraz morální pokleslosti prostopášných německých žen (s. 104–113). Propagandisticky posilovaná představa nemravnosti cizích žen byla společná také vojákům západních okupačních sil. Podobně jako jejich sovětské protějšky proměňovali hromadné znásilňování v kolektivní zábavu, která utužovala frontové kamarádství. Po utáboření vojsk se navíc případy znásilňování stávaly na dlouhou dobu běžnou součástí každodenního soužití mezi vojáky a místním obyvatelstvem (s. 149, 166–168). Vyšetřování těchto činů bylo velmi komplikované a oběti byly podrobovány mnohahodinovým vyčerpávajícím křížovým výslechům. Výjimkou byly případy sexuálního styku s afroamerickými vojáky, které jejich nadřízení považovali za méně schopné ovládat své pudy. Převládající rasismus je navíc vedl k tomu, že byli v těchto případech schopni snáze uznat nedobrovolnost sexuálního aktu (s. 155–157, 160–162).

V kolektivních rituálech veřejného zostuzování se při přechodu z války do mírového období stvrzovala také platnost patriarchálního řádu, v němž byly ženy podřizovány mužům – což platilo jak pro znásilňování, tak například pro spontánní trestání žen obviňovaných ze sexuálních styků s nepřítelem. Stereotypní vnímání vztahu mezi pohlavími a společenské předpoklady přitom hrály klíčovou roli také ve vztahu k obětem sexuálního násilí (s. 171–173). Na celé řadě případů vyšetřování těchto činů rozkrývá Miriam Gebhardt plynulé přechody mezi přímým užitím násilí, vynucenou prostitucí a dobrovolným sexuálním kontaktem. Druhotné zraňování obětí těchto činů bylo přitom způsobováno naprostým nepochope-

ním ze strany společnosti a úřadů, u nichž převažovaly předsudky o provokativním jednání, skryté dobrovolnosti a morální pokleslosti (s. 181–182). Nemravnost byla připisována zejména cizinkám živořícím na okraji společnosti, které se dostávaly z velkých měst na venkov na útěku před válkou. Přenášela se také na oběti z řad dospívajících, které byly pro podezření ze sexuální zpustlosti nuceně umisťovány do polepšoven. Kromě obav o narušení mravopěstnosti se poválečná německá společnost obávala také o veřejné zdraví, což vedlo k nucenému zavírání obětí na infekční a psychiatrická oddělení (s. 178, 182–198).

V dalších částech knihy se autorka věnuje například problematice dětí počatých při sexuálním násilí, potratů nebo naopak získání zabezpečení pro nechtěné nemanželské dítě (s. 198–246). Podobně jako ostatní oběti byly tyto ženy svým okolím odmítány a společnost se o jejich prožitky po dlouhá desetiletí nezajímala. Když se v posledních letech jejich příběhy staly předmětem veřejného zájmu, byla jejich svědectví opětovně zpochybňována. Vyrovnávání se s takto rozporuplným odkazem minulosti je teprve na začátku (s. 249–303). Právě z toho důvodu nabízí komplexní uchopení celé problematiky v podání Miriam Gebhardt cennou inspiraci také pro podobný výzkum v českých zemích.

Jaromír Mrňka